

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

Վեհափառ Հայրապետի քարեհաճ կարգադրությամբ և Կալկաթայի հայոց Նազարեթի անվան սուրբ եկեղեցու վարչության հրավերով սույն թվականի հունվարի սկզբներից մինչև փետրվարի կեսերը Մայր Աթոռի պատվիրակները՝ Գերագույն հոգևոր խորհրդի ատենապետ տ. Միոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանը և Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ տիար Հովհաննես Թովուզյանը, եղան Հնդկաստանում՝ անձամբ տանելով նաև Ն. Ս. Օծության ողջույններն ու օրհնությունները հնդկահայությանը: Հնդկահայերը նրանց վերապահել էին արտաքս ու ջերմ ընդունելություն: Մայր Աթոռի պատվիրակները ծանոթացան հնդկահայոց թեմի ներկա վիճակին, նրա ազգային-եկեղեցական ու մշակութային կարիքներին և, վերադառնալով ս. Էջմիածին, հանգամանորեն զեկուցեցին Վեհափառ Հայրապետին և Գերագույն հոգևոր խորհրդին:

Ստորև «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն են ներկայացվում քաղվածքներ նրանց զեկուցումից:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հնդկաստանի երբեմնի քարզաված ու քաղմամարդ հայկական գաղթօջախների մնացորդացը ամփոփված է երկու քաղաքներում: Արևմտյան Բենգալիայի խոշորագույն քաղաք Կալկաթայի շուրջ տասը միլիոն հաշվող բնակչության ծոցում մնացել են հազիվ 150—180, իսկ արևմտյան Հնդկաստանի հինգ միլիոնանոց Բոմբեյ քաղաքում՝ 14—15 հայեր: Այսօր հայեր չկան Ագրայում, Դելիում, Սուրաթում, Մադրասում,

Չինսուրահում, Չանդերնագորում, Սաիդապատում, Մոնդուրում, Գվալիորում և այլ վայրերում, սակայն առկա են հայկական մարած գաղթօջախների խոր հետքեր: Հնդկահայ գաղթօջախները թեև այսօր թուլացել են, ամայացել, սակայն իրենց չորսդարյա պատմության ընթացքում կարեվոր դեր են կատարել ինչպես հայ, այնպես էլ ապանջական հնդիկ ժողովրդի կյանքում: Սկզբում Մադրասը, հետագայում և Կալկաթան հանդիսացան հայ եկեղեցական-մշակութային, հասարակական-քաղաքական մտքի և լուսավորական շարժման նշանավոր կենտրոններ, որոնք բացառիկ դեր կատարեցին նաև հայ ժողովրդի ազատագրական գաղափարախոսության ձևավորման գործում: Հովսեփի Էմինը, Մովսես Բադրամյանը, Հարություն քհն. Ծմալոնյանը, Ծախամիրյանը և նրանց գաղափարական մյուս գործակիցները դարձան հայ ժողովրդի զարթոնքի առաջին մունեղիկները՝ նոր ժամանակներում:

Հնդիկ ժողովրդի հետ կապված լինելով տնտեսական շահերի ընդհանրությամբ, հնդկահայերը գործում մասնակցություն են բերել նրա ազատագրական պայքարին: 1682 թ. Մալաբարում, 1760—1764 թթ. Բենգալիայում եվրոպական նվաճողների դեմ բռնկված ապստամբություններում հերոսական վարքով աչքի են ընկել շատ հայեր: Բենգալիայում կովոդ հնդկական զորքերի գորահրամանատարներից մի քանիսը հայեր էին, իսկ ընդհանուր հրամանատարը՝ Գորգի խան վերանվանված հայ վաճառական Գրիգոր Հարությունյանն էր: Հնդկա-

կան տարեգրություններում դրվատանքով են հիշատակվում հայ գեներալներ, պետական քարձր պաշտոնատարներ, ճարտարապետներ և հատկապես մեծատուն վաճառականներ, որոնք եվրոպացիներից առաջ ամրացել էին Հնդկաստանում:

Հնդկահայ գաղթօջախների քազմահայրուստ պատմության վկաներ են հնօրյա եկեղեցիները, մատուռները, գերեզմանատները և նյութական մշակույթի այլ հուշարձաններ, որոնք տակավին կանգուն են մնում Հնդկաստանի տարբեր քաղաքներում: Դրանցից հնագույնը՝ Չինտուրահիի ա. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցին, կառուցվել է 1695 թ. մեծատուն վաճառականներ Հովհաննես և Հովսեփ Մարգարյանների տրամադրած միջոցներով և հանդիսանում է քրիստոնեական հնագույն աղոթատեղիներից մեկը ողջ Բենգալիայում: Եկեղեցու շրջափակում կան շուրջ 100, իսկ գավիթում՝ 28 գերեզմաններ: Չինտուրահում հայեր չլինելու հետևանքով, այս եկեղեցում տարին միայն մի անգամ է պատարագ մատուցվում՝ Կալկաթայից այնտեղ ժամանած հավատացյալների համար:

Կալկաթայի առաջին հայկական եկեղեցին՝ ա. Հովհաննեսը, կառուցվել է 1707 թ. դրանից առնվազն 80 տարի առաջ ձեռք բերված հայոց գերեզմանատան հողամասում, սակայն լինելով փայտաշեն, երկար կյանք չի ունեցել, և 1724 թ. նրա տեղում կառուցվել է մի նոր եկեղեցի, որն իր մեկենասի՝ մեծատուն Նազարի անունով վերանվանվել է Նազարեթի ա. եկեղեցի: Այդ գերեզմանատանը թաղված են ականավոր հասարակական գործիչ Հովսեփ Էմինը, քարեգործ Մասեհ Բաբաջանը, Աբգարյան, Աղաբեկյան, Չոհրապետյան և այլ քազմաթիվ մեծատուն-գերդաստանների անդամները: Այնտեղ է գտնվում Կալկաթայի քրիստոնեական հնագույն գերեզմանը, որի տապանաքարը կրում է հետևյալ մակագրությունը. «Այս է տապան ողորմած հոգի Սուքիազի կողակից Ռոզաբիթի որ փոխեցաւ աշխարհէս ի կեանս յախտենից. թիվն 15 ճախա 21», այսինքն 11 հուլիսի 1630: Այս տապանաքարը հայտնաբերվել է 1894 թ. և երկար ժամանակ գտնվել է Կալկաթա քաղաքի պատմությունը ուսումնասիրող գիտնականների ուշադրության կենտրոնում:

Կալկաթայի ա. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին կառուցվել է XX դարակզբին, երբ քաղաքի ընդարձակվելու հետևանքով Նազարեթի անվան եկեղեցին մնացել է հալաքանկ թաղերից հեռու, ծայրամասում: Այս եկեղեցուն կից բարձրանում է ազգային ծերանոցի եռհարկանի շենքը, որտեղ պատըս-

պարված ավելի քան երեսուն անօգնական ծերերի բոլոր ծախսերը ծածկվում են կենդեցապատկան կալվածների եկամուտներով:

Կալկաթայի և Չինտուրահի հայկական եկեղեցիները, նրանց կոսկված մեծագույն արանջարժ ու շարժուն գույքը գտնվում է Նազարեթի անվան ա. եկեղեցու վարչության տնօրինության ներքո: Վարչությունն ընտրվում է եկեղեցու ընդհանուր անդամական ժողովում՝ չորս տարվա համար: Ներկա վարչությունը բաղկացած է հետևյալ 11 անձերից. Կարո Մակ Ջոն (նախագահ), Լարի Մարտին և Պետեր Ա. Բազիլ (որդեններ կամ գործերի կառավարիչներ), Կարո Ա. Մարտին, Նեֆտուն Ա. Բազիլ, Ջոն Մարտին, Հայկ Ա. Սուքիաս, Մարգար Ա. Մարգար, Մարտին Բազիլ, Ջոն Դ. Արաթուն, որոնք կալկաթահայ հասարակության լավագույն ներկայացուցիչներից են: Գործերի կառավարիչներն ընտրվում են վարչության նիստում՝ երկու տարով, և գլխավորում են եկեղեցու վարչատնտեսական ընթացիկ գործունեությունը:

Արևմտյան Հնդկաստանում առաջին հայկական եկեղեցին՝ ա. Մարիամ Անուվաճառի, կառուցվել է XVII դարի վերջերին Սուրաթում, որտեղ այն ժամանակ հաստատված էին զգալի թվով հայ մեծատուն վաճառականներ: 1778 թ. այդ եկեղեցին ի հիմանե վերակառուցվել է և կանգուն է մնացել մինչև XX դարի սկզբները: Սուրաթի հայկական գաղթօջախը վաղուց վերացել է, և այսօր նրա գերեզմանատունն ու մատուռը որպես պատմական հուշարձան դրվել են պետական համապատասխան գերատեսչության վերահսկողության ներքի, թեև համարվում են Բոմբեյի հայկական համայնքի սեփականությունը:

Բոմբեյի ա. Պետրոս եկեղեցին կառուցվել է 1796—1797 թթ. Սուրաթից այնտեղ տեղափոխված հայ մեծատուն ժակոբ Պետրոսի նվիրաբերությամբ: 1956—1957 թթ. Բոմբեյի եկեղեցական վարչության որոշումով հնօրյա, արդեն խարխված ա. Պետրոսը քանդվել է և նրա տեղը կառուցվել է համանուն փոքրիկ, բայց շքեղ եկեղեցին, ինչպես նաև նրան առընթեր ութհարկանի արդիական «Արարատ» շենքը, որը բավական կարևոր եկամտի աղբյուր է: Ս. Պետրոս եկեղեցու ներկա վարչությունը բաղկացած է հետևյալ չորս անձերից. Ռոզա Բուզիլ (նախագահ), Հայկ Գալաճյան (տրորստի). Նվարդ Բարսեղյան-Մեհթա և բժիշկ Արամ Եղիազարյան (որդեններ կամ գործերի կառավարիչներ): Հայաստանյալ եկեղեցու այդ զավակները հնարավոր ամեն

ինչ անում են, որպեսզի անկորուստ պահպանվի մարդ գաղթօջախի ունեցվածքը:

Հնդկաստանում գտնվելու առիթով, տ. Սիոն արքեպիսկոպոսը հանդիսավոր սուրբ պատարագ մատուցեց և քարոզեց Կալկաթայի, Բոմբեյի և Չինոսուրաֆի եկեղեցիներում: Սուրբ Սեդակին սպասարկում էր հնդկահայոց երիտասարդ ու գործունյա հոգևոր հովիվը՝ Էջմիածնի ճեմարանի նախկին սան տ. Հակոբ քահանա Կյոքճյանը:

Հարավ-արևելյան Հնդկաստանի խոշորագույն քաղաք Մադրասի հայկական առաջին եկեղեցին կառուցվել է 1712 թ., սակայն այն քանդվել է 1760—1764 թվականների պատերազմական գործողությունների հետևանքով: 1772 թ. մադրասահայ վաճառականների առատաձեռնությամբ քաղաքի կենտրոնում կառուցվել է ս. Մարիամ Աստվածածին եկեղեցին և ձեռք են բերվել եկեղեցապատկան մեծագույն կալվածներ: 1863 թ., երբ արդեն մարել էր Մադրասի գաղթօջախը, Վազգեն Ա Սմեճյան Հայոց կաթողիկոսի կարգադրությամբ ս. Աստվածածինը և եկեղեցապատկան կալվածները դրվեցին Կալկաթայի Հայկական ընկերակցության (Արմինիըն ասոսյեյեզն) տնօրինության ներքո:

Հայկական ընկերակցությունը կարևոր դեր է կատարում Կալկաթայի եկեղեցական, ազգային-հասարակական և կրթական-մշակութային կյանքում: Այն հիմնադրվել է 1860 թ., սակայն որոշ ժամանակ անց դադարել է գործելուց, 1922 թ. վերակազմվել է և այնուհետև անընդմեջ գոյատևել է մինչև այսօր, ծավալելով գնահատելի գործունեություն: Ընկերակցության նախագահը՝ քաղաքապետակ հասարակական գործիչ Նեֆտուն Բագիրը, նրա պատվո նախագահը՝ Ժրաջան Ժ. Դ. Արաթունը, և վարչության մյուս անդամները լծված են շինարար աշխատանքի, ձգտելով սատարել հնդկահայերի ազգապահպանման գործին: Ինչպես Կալկաթայի և Բոմբեյի եկեղեցական վարչությունների, այնպես էլ Հայկական ընկերակցության մշտական հոգատարության առարկա են Մարդասիրական ճեմարանը և Դավթյան օրիորդաց դպրոցը:

Հնդկահայ դպրության անմար օջախը՝ Կալկաթայի Մարդասիրական ճեմարանը, իր դռները բացել է 1821 թ. ապրիլի 2-ին Աստվածատուր Մուրադխանյանի, Մնացական Վարդանյանի և այլ քաղում երախտավորների տրամադրած միջոցներով: 1922 թ. հնդկահայ Դավիթ Դավթյանի բարերարությամբ շարք է մտել նաև մի նոր կրթական օջախ՝ Դավթյան դպրոցը, որը 1949 թվականից համարվում է ճեմարանի աղջկանց

բաժինը: Ներկայումս այդ կրթական օջախներում անվճար սովորում են շուրջ 150 գիշերօթիկ երկսեռ սաներ, հիմնականում Իրանի տարբեր շրջաններից եկած: Առանձնահատուկ կարևորություն է ընծայվում մայրենի լեզվի, հայոց գրականության, պատմության և Հայաստանի, ներառյալ Սովետական Հայաստանի աշխարհագրության դասավանդմանը:

Հնդկահայ մշակութային կյանքում գնահատելի աշխատանք են ծավալում Մարդասիրական ճեմարանի նախկին միությունը և նրա շուրջ համախմբված մտավորականներն ու հասարակական գործիչները: Հիմնականում Կարո Մարտինի, Հովհաննես Միքայելյանի, Զարեգա Հունանյանի և այլոց ջանքերով վերականգնվեց ճեմարանի տպարանը, սակայն նրանց քաղական լայն հրատարակչական ծրագրի միայն մի մասը իրականացվեց. 1950—1956 թթ. հրատարակվեցին «Նոր Ազդարար» պարբերականը և մի քանի գրքեր: Ճեմարանի նախկին սաներից ոմանք և նրա միջավայրում հասունացած մի շարք մտավորականներ զգալի ավանդ են ներդրում հայ-հնդկական մշակութային կապերի զարգացման գործում: Դրանցից առանձնահատուկ հիշատակության արժանի է Հնդկաստանի կանանց ազգային կոնգրեսի նախկին նախագահ Աննա Բագիրը, որի գրչին է պատկանում «Հայկական գաղթօջախները Հնդկաստանում» անգլերեն ուշագրավ մեմագրությունը: Հայ և հնդիկ հասարակության կողմից գնահատված անգլիագիր հեղինակներ են նաև Եսայի Մարտինը, ճեմարանի դասախոս, պատմաբան Մարտին Բագիրը և ուրիշներ:

Հնդկահայ գաղթօջախների խիստ նութացած մնացորդացին սպառնում է ձուլման վտանգը: Մայրենի լեզվի տեղն աստիճանաբար գրավում է անգլերենը, հայկական քարքերն ու սովորույթները փոխարինվում են օտար ապրելակերպով: Բայց զարմանալիորեն կենսունակ է այն սերը, որով հնդկահայությունը կապված է մնում ս. Էջմիածնի և մայր հայրենիքի հետ: Եթե չլիներ օրինական հպարտության և ազգային արժանապատվության այն զգացումը, որ մայր հայրենիքի վերելքն ու ս. Էջմիածնի պայծառությունն առաջացնում են յուրաքանչյուր հնդկահայի մոտ, անկասկած վաղուց վերացած կլինեք հնդկահայությունը:

Հնդկահայերը վերին աստիճանի զգայուն են այն ամենի նկատմամբ, ինչ զալիս է ս. Էջմիածնից: Դրանով էր հիմնականում պայմանավորված փոխադարձ սիրո և հարգանքի այն մթնոլորտը, որ մշտապես տիրում էր եկեղեցական վարչությունների,

Հայկական ընկերակցության ներկայացուցիչների, Մարդասիրական նեմարանի հոգաբարձուների, հասարակական գործիչների, մտավորականների հետ Մայր Աթոռի պատվիրակների ունեցած խորհրդակցություններում և հանդիպումներում:

Հնդկահայությունը մինչև այժմ էլ երախտագիտությամբ է հիշում 1963 թվականի վերջերին Հայոց Հայրապետի հովվապետական այցելությունը Հնդկաստան, երբ հնդկահայ ողջ համայնքները ապրեցին զանազան քաղաքների մեջ ազգային հպարտության և հոգևոր ցնծության օրեր, շնորհաբեր ներկայությանը Նորին Սուրբ Օծության:

Այդ առումով քննության համար և նաև այն, որ Մայր Աթոռի պատվիրակներին հնարավորություն տրվեց ելույթներ ունենալու հրապարակային միջոցառումներում, հանդեսներում: Նրանք ամենուր լսելի դարձրին ս. Էջմիածնի ձայնը, հաղորդելով Վեհափառ Հայրապետի օրհնություններն ու պատգամը՝ ուղղված հնդկահայերին, այն է՝ սիրեցեք և ձեր երազանքների խարխուհ դարձրեք վերածնված Մայր Հայաստանը, ամուր կառնեցեք հայոց հավատքի վեմ ս. Էջմիածնին, հավատարիմ քաղաքացիներ եղեք ձեր երկրորդ հայրենիքին՝ ասպնջական Հնդկաստանին:

